

המרדף אחר 'האחים האדומים': הבולשת הבריטית והפק"פ (1921–1933)

יעקב מרקוביץקי

בראשית שנות העשרים, בשנים הראשונות לעיצוב שלטון המנדט הבריטי בארץ-ישראל, החלו השלטונות הבריטיים מזה ואנשי 'היישוב המאורגן' מזה לחשוש מפני התפשטות הקומוניזם בארץ-ישראל. ייתכן שמגמה זו היתה נעוצה בהצלחת המהפכה הבולשביקית בברית-המועצות, ובחשש שמא העלייה הסוציאליסטית לארץ (העלייה השלישית) היא חלק מתוכנית התבססות קומוניסטית המתנהלת בהכוונה ממוסקבה כדי לערער את הסדר הציבורי, להסית נגד מפעל ההתיישבות הציונית, ובעיקר - להטיף נגד מדיניות המנדט הבריטי בארץ. החשודה המרכזית בכוונות אלה היתה מפלגת הפועלים הסוציאליסטים (מפ"ס). מפלגה זו, שנוסדה ב-1919, הפכה ב-1922 ל'פק"פ' ('פאלעסטינער קאמוניסטישע פרטיי'), בשנת 1924 הצטרפה לקומינטרן, ומאז ועד 1943 פעלה על-פי הוראותיו.¹ מטרתו של מאמר זה להתחקות אחר פעילותם של מוסדות השיטור הבריטי נגד הפק"פ, ובעיקר אחר הפעולות שנקטה נגדה מחלקת החקירות הפליליות (Criminal Investigation Department, להלן: הבולשת הבריטית או CID) מאז הקמתה ב-1921 ועד שלהי 1933 - שנה שבה הגיע לסופו גל גדול של גירוש פעילים קומוניסטים מן הארץ, כביטוי למדיניותם התקיפה של שלטונות המנדט נגד קטגוריה חברתית זו. טקטיקת הגירוש הובלטה בשנים האחרונות בהרחבה, עם חשיפתם של ארכיון הבולשת הבריטית ושל מסמכים מסווגים של המנהל הבריטי בארץ-ישראל. מקורות אלה חשפו מידע על דרכי פעולה שרק עקרונותיהן היו ידועים קודם לכן ממקורות שונים.²

1. לדיון נרחב בהיסטוריה של המפלגה הקומוניסטית בתקופת המנדט ראו: ג"ז ישראלי, מפ"ס-פ.ק.פ.-מק"י, תל-אביב תשי"ג; שמואל דותן, אדומים, כפר-סבא 1991, עמ' 75-367, 415-483; יעקב מרקוביץקי, חולצה לבנה ועניבה אדומה (בדפוס).
2. ישראל הרן ונרי אראלי, 'המחלקה לחקירות פליליות במשטרת המנדט', דף מהסליק (רבעון ארכיון ההגנה), 6 (תשנ"ו), עמ' 3-4; דב גביש, 'המאמץ הבריטי להצלת מסמכי הטאבו בשנת 1948', קתדרה, 77 (1995), עמ' 109-123.

הפק"פ כיעד לבולשת הבריטית

הבולשת הבריטית הוקמה ב-1921 כיחידת מטה משטרתית לצורכי מודיעין וללחימה בגורמים פליליים בארץ-ישראל. בשנות השלושים והארבעים היא התפתחה והפכה לגוף שירותי ביון וביטחון של משטרת המנדט, שעסק בסיכול חתרנות, טרור וריגול. מבחינת יעדיה, כבר בשנות העשרים הורחבה פעילותה של הבולשת לתחום המודיעין הפוליטי. המשימות שהוטלו עליה היו איסוף מודיעיני לשם סיכול החדירה הקומוניסטית לארץ, והתמודדות עם תנועות לאומניות במזרח התיכון (בעיקר עם התנועה הלאומית הפלסטינית) ועם השפעה אפשרית של מעצמות זרות על תנועות אלה.³

הפק"פ, שבראשה עמד בשנות העשרים וולף אורבוך ('דניאל'), היתה מפלגה בלתי-לגאלית, שפעלה במחתרת ונרדפה בידי שלטונות המנדט. ארבע סיבות הניעו את משטרת המנדט להגדיר את הפק"פ כאגודה בלתי-חוקית (illegal society), לעקוב אחר תנועות פעיליה ולהפעיל נגדם הליכים ואמצעים מגוונים, שנועדו לשבש את פעילות המפלגה: היותה ארגון מהפכני, חתרני, שחלק מדרכי פעולתו היו חשאיות; זיקתה לברית-המועצות ולאינטרנציונל הקומוניסטי (הקומינטרן), שהיו מצויים בעימות אידאולוגי ופוליטי עם בריטניה; היותם של המרכיב האנטי-אימפריאליסטי ושל רעיון שלילת קיומו של השלטון המנדטורי בארץ-ישראל יסודות בולטים באידאולוגיה ובמעש של המפלגה; ועמדתה בעניין הסכסוך בין יהודים לערבים בארץ-ישראל, שביטאה בעקביות גישה אנטי-ציונית והודהות עם עמדות פלסטיניות-לאומניות.⁴

מאורעות 1921 ותגובת הבולשת הבריטית

כבר בחודשים הראשונים לכינון המנדט הצביעו קציני הבולשת הבריטית על אופיה הרדיקלי של העלייה לארץ. הם העריכו את היסוד החברתי של העולים (ממזרח אירופה) כגורם אידאולוגי בעל-משקל שנועד לקעקע את יסודות משטר המנדט, ואת הקומינטרן כגורם המבקש לעורר מהפכה בארץ-ישראל בכל דרך אפשרית - מהפכה שיוזמיה ומבצעה יהיו הפועלים הקומוניסטים והסוציאליסטים.⁵

3. Edward Home, *A Job Well Done*, Essex 1982, pp. 35-36; רחלה מקובר, שלטון ומינהל בארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ח, עמ' 144-145. מלבד האלמנט הקומוניסטי, הכוונה היתה בעיקר לפעילות האיטלקית בארץ. לדיון במאפייניה החתרניים ראו: יעקב מרקוביץקי, 'מעורבות איטליה במרד הערבי', עיונים בתקומת ישראל, 9 (1999), עמ' 57-62.

4. יאיר שפיגל, 'ההתמודדות המודיעינית והסיכולית של משטרת המנדט ומחלקת החקירות הפליליות בה (CID) עם המפלגה הקומוניסטית הארצישראלית 1920-1948', עבודה לשם קבלת תואר מוסמך באוניברסיטת בראיילן, רמת-גן תשנ"ט, עמ' א'.

5. מזכרי הבולשת, PRO, CO 733/141/44511, 28.8.1920.

לנוכח הערכות אלה ניתן היה לצפות ששלטונות המנדט ינקטו מדיניות אכיפה קשוחה כדי למנוע את כניסתה לארץ של קטגוריה חברתית זו, שנחשבה לגורם המסכן את שלום הציבור, ובעיקר לגורם שערער על הלגיטימיות של שלטון המנדט כבר מחודשי פעולתו הראשונים.⁶ ואולם, עיון במסמכי הבולשת מאותה עת מעורר כמה תמיהות: בראשית גל העלייה של תחילת שנות העשרים – 'העלייה השלישית', כפי שכונתה בתולדות היישוב – לא דרשה הבולשת לאסור את כניסתם לארץ של מאות עולים, שרבים מהם היו חברים בעברם בתאים חשאיים של התנועה המהפכנית ברוסיה. במקום לערוך מעקב שיטתי אחר יסודות שנחשבו למסוכנים, ניהלו הבריטים מעקבי סרק אחר אישים שלא היה להם כל קשר לתנועה הקומוניסטית. כך, למשל, התנהל מעקב דווקא אחר יצחק בן-צבי, ממנהיגי תנועת העבודה ויריב עיקש של הקומוניזם, בשל חשד שסייע או נתן ערבות כספית לידידו מימי העלייה השנייה, חיים כ"ץ, שהיה קומוניסט וחבר פק"פ. כמו כן הדגישו בבולשת, בדוח מפורט שנשלח למשרד המושבות, כי מספר הקומוניסטים היהודים בארץ עולה על 400. זה היה מספר מופרז, שלא תאם את המציאות באותה עת.⁷

תמונה היתה גם התנהגות המשטרה הבריטית ערב מאורעות מאי 1921. אף שבידי מפקדי הבולשת היו ידיעות מהימנות על כך שבדעת לאומנים ערבים לתקוף את היישוב היהודי ביפו,⁸ לא אורגנה כל פעולת מנע, לא ננקטו אמצעי אבטחה למניעת הטבח האכזרי שהתרחש בעיר ואף לא נעשה ניסיון להזהיר את המוסדות היהודיים הנוגעים בדבר באשר לסכנה האורבת ליישוב היהודי. רק לאחר מאורעות הדמים, שפרצו ביפו ב-1 במאי 1921, ושכמהלכם נרצחו 47 יהודים בידי המון ערבי מוסת,⁹ פתחו אנשי הבולשת הבריטית במצוד אחר הקומוניסטים. הללו, כולם יהודים, נחשדו כמי שהסיתו את ההמון הערבי לפגוע ביישוב היהודי ביפו ובמקומות אחרים ברחבי הארץ. למעשה ניתן לקבוע כי האווירה האנטי-קומוניסטית ששררה ברחוב ובדעת הקהל בעקבות הטבח שימשה קרקע נוחה למצוד אחר הקומוניסטים.

במהלך המצוד נעצרו כמאה איש (לא כולם קומוניסטים). 40 מן העצורים גורשו מן הארץ, ובהם דמויות בולטות כמו גרשון דוא, יאשה (ריזשיק) סיקאדור, ממנהיגי מפ"ס, וכן

6. ישראלי, מפ"ס-פ.ק.פ.-מק"י, עמ' 18-20.

7. משום שלא התייחסו עד אז ברצינות לארגון העריכו הבריטים לא כהלכה את מספר חברי הפק"פ. להערכות בעניין המחנה הקומוניסטי בארץ בתקופה הנדונה ראו: PRO, FO 371/6395, E 5007, 26.4.1921. בפועל מנה מספרם של חברי המפלגה הקומוניסטית בארץ בעת ההיא כמה עשרות. וראו מזכרי הבולשת, אפריל-מאי 1921, שם.

8. מזכרי הבולשת, מאי 1921, PRO, CO 733 141/44511.

9. לתיאור המאורעות ראו למשל: יהושע פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית-הפולסטינאית 1918-1929, תל-אביב 1976, עמ' 104-108; וראו גם: Joshua Caspi, 'Policing the Holyland 1918-1957: The Transition from a Colonial to a National Model of Policing and Changing Conceptions of Police Accountability', Ph.D. dissertation, City University of New York 1991, p. 63

גם שניים מפעילי העלייה השנייה - אברהם לומונוסוב וחיים כ"ץ.¹⁰ בעקבות המעצרים שהתנהלו ברחבי הארץ פנו קרובי משפחתם וחבריהם של העצורים אל המשטרה בבקשה שתחדול מפעולותיה, שבוצעו ללא עשיית דין צדק ופגעו בחפים מפשע - אנשים שלא חתרו תחת יסודות המנדט הבריטי. באותה עת גם הכרזו מספר עסקנים כי המדיניות האנטי־קומוניסטית של משטרת המנדט עלולה לגרום לתגובת־נגד חריפה מצד השלטון הסובייטי, בעיקר כלפי שרידי התנועה הציונית בברית־המועצות.¹¹ אולם שתדלנות זו לא הועילה, והבולשת הבריטית המשיכה במאמציה להתחקות אחר פעילים קומוניסטים, שבהם המשיכה לראות את שלוחי המהפכה הרוסית. לתפיסתה, פעילים אלה חתרו לקעקע את יסודות הממשל הבריטי בארץ־ישראל בהתסיסם את האוכלוסייה הערבית,¹² באמצעות הפגנות וכרוזים שהופצו בערים מרכזיות בארץ וקראו להמון הערבי להתנגד למדיניות הבריטית, המצדדת בשאיפות הציוניות.¹³

דרכי מאבק ראשונות

על־פי הערכתה של מפקדת הבולשת הבריטית, דרך הפעולה היעילה למאבק בתאים הקומוניסטיים היתה לעקוב אחר יחידים ותאי סתר במטרה ללכדם ולמנוע בכך פעילות המזיקה לסדר הציבורי בארץ.¹⁴ חומרי הרקע הפוליטיים - דוחות העדכון והמעקב של קציני הבולשת ומודיעיה, שעסקו בפעילות הפק"פ בחמש השנים הראשונות לשלטון המנדט - תיארו באספקלריה רחבה את תנועותיהם של חברי המפלגה, את קשריהם החברתיים, את עיסוקיהם, את השקפת עולמם ואת דרכי חייהם. מן הדוחות הללו הסתבר כי הערכת הבולשת היתה לעתים מופרזת או מוגזמת - בעיקר הסברה כי הפעילות האנטי־מנדטורית של העסקנים הקומוניסטים והצידוד באויביה של בריטניה גרמו לפגיעה במעמדה הפוליטי והמדיני באגן המזרחי של הים התיכון.¹⁵

הבריטים העריכו כי אחד האמצעים המובהקים שבעזרתם מנסה הפק"פ לחדור לרחוב הערבי הוא כרוזת תעמולה וספרות פובליציסטית. מעורבות (או דרך פעולה) זו היתה כרוכה בקושי רב. הדבר נבע בעיקר מהיעדר תקשורת לשונית עם הרחוב הערבי, שנדרש להתמודד עם מערכת מושגים מילולית ועם תפיסת עולם מהפכנית שלא היו ידועות או נהירות לרבים

10. דוחות על המעצרים - סיכומי חודש יולי 1921, PRO, CO 733 141/44511.

11. דותן, אדומים, עמ' 109-110.

12. דוח ממפקדת הבולשת במחוז ירושלים למוזכר הראשי, 7.11.1923, את"ה, תיקי CID [להלן: ת"ב], חטיבה 47, גליל 19, עמ' 375.

13. דוח מסכם בעניין פק"פ, 9.10.1923, שם, עמ' 151.

14. דוח מיום 7.11.1923, שם, עמ' 185.

15. שם.

בו. חוסר ההיכרות עם הפרדיגמה שהטיפו לה הקומוניסטים מנעה מרבים, ובעיקר מחברי האליטות הפוליטיות של ערביי ארץ-ישראל, להצטרף לתנועה במהלך שנות העשרים.¹⁶ למעשה, בפק"פ היו מודעים לבעייתיות זו. על כן גיבשו בתנועה מערכת תעמולה שביטאה עמדות וטיעונים פוליטיים ואידאולוגיים שנועדו להקל על הצעיר הערבי להזדהות עם פעולות המפלגה, וזאת על מנת להפכה לגורם משפיע בדעת הקהל הערבית-פלסטינית. קווי האופי הללו הוערכו בבולשת כתעמולה לא אלימה, שנועדה להפיץ את משנת הקומינטרן. במציאות הארץ-ישראלית ביטאה משנה זו תפיסה ששללה בכל תוקף את מפעל ההתיישבות הציונית.¹⁷

אף שלפי ההערכות המודיעיניות לא היה טמון סיכון בתעמולה הקומוניסטית, החליטו השלטונות הבריטיים בסתיו 1923 לנקוט צעדי מנע לשם בלימת הסכנה הקומוניסטית בעודה באבה. בעקבות הנחיות שהעבירו משרד המושבות והמזכיר הראשי בארץ החלה המשטרה הבריטית, על שלוחותיה השונות, בפעילות ענפה של מעקב והתחקות אחר יחידים ואגודות שנחשדו בחברות במפלגה הקומוניסטית או בתמיכה בה.¹⁸ התחקות נרחבת אחר הפעילות הטקטית של הבולשת בתקופה הנדונה תאפשר לנו להעריך את המדיניות המנדטורית כלפי המפלגה וחבריה במהלך שנות העשרים.

הבריטים העריכו כי דרכי הפעולה השגרתיות שנוקטת הפק"פ להפצת תפיסותיה מנחים שני יעדים: ראשית, הסברה ותעמולה בקרב האוכלוסייה הערבית בערים מעורבות (כחיפה וירושלים), בעיקר בשווקים ובמקומות עבודה מעורבים; ושנית, פעולות הסברה במושבות היהודיות (כפתח-תקווה וזכרון-יעקב), שם נתגבשה פעילות תעמולתית בקרב פלאחים וכפריים שקיימו קשרי מסחר זעיר או שיווק מוצרי מזון לאיכרים היהודים בתחומי היישוב.¹⁹

ירושלים כמרכז של פעילות חתרנית

על-פי המידע שהיה מצוי בידי הבולשת מנתה הפק"פ באמצע שנות העשרים בין 50 ל-60 פעילים, שמחציתם התרכזו בירושלים.²⁰ הבריטים העריכו כי קבוצה נבחרת מקרב מנהיגי

16. דוח מודיעין מס' 10, 31.5.1924, שם, עמ' 34. על התארגנותו ועל תמיכתו (הדלה) של הרחוב הערבי בקומוניזם בשנות העשרים ראו למשל: כרוז הוועד המרכזי של הפק"פ, שם, עמ' 39-41, 60-73.

17. מכתב מפקד המשטרה בירושלים למזכיר הראשי, 9.10.1923, שם, עמ' 151. בשלב זה לא הוזכר עדיין העוול שההתיישבות היהודית גרמה לכלכלה הערבית, בעיקר בסקטור הכפרי.

18. דוח מודיעין מסכם בענייני פק"פ, 9.10.1923, שם, עמ' 151.

19. דוח מודיעין מיום 8.10.1923, שם, עמ' 169.

20. שם. הערכה זו מאוקטובר 1923 תאמה את המציאות, וזאת בניגוד להערכות המפליגות בעניין כוחה והיקפה של מפ"ס בשנה הראשונה לקיום המנדט (ראו לעיל הערה 7). וראו: רשימה מפורטת של 54 פעילים מרכזיים, את"ה, ת"ב, גליל 19, עמ' 181, רישום מינואר 1924.

התנועה דרה ופועלת בעיר, שנתפסה כמוקד מרכזי של הפעילות התנועתית. מעקבם של הבריטים אחר הפעילות הקומוניסטית חשף שלושה אתרי התכנסות ופעילות (חשאית) ברחבי ירושלים: מועדון מפלגת פועלי-ציון שמאל בבית-העם, מועדון הפרקציה בשכונת גבעת שלום וביתו של פעיל המפלגה דוד פיש. מעון זה היה למעשה מטה המפלגה, ובו התנהלו דיונים בנושאי הנהלת המפלגה וגובשו דרכי מאבק. כמו כן הוסתר במקום חומר תעמולתי.²¹ קציני הבולשת העריכו כי בכמה פגישות שהתקיימו בעיר במהלך סתיו 1923 גובשה אסטרטגיית הפעולה העתידית של המפלגה. התפיסה שגובשה הדגישה שני אפיקי פעולה: הראשון – חיזוקם של האיגודים המקצועיים בסקטור היהודי, מתוך רצון להגביר את השפעת המפלגה ברחוב היהודי; והשני – פיתוח התודעה הפוליטית ברחוב הערבי, באמצעות הבלטתו כקבוצת מאהא אנטי-בריטית.²²

כאמור, הגם שפיקוד הבולשת לא חשש מסכנה הטמונה בפעילות הקומוניסטית, בכל זאת הוחלט לנקוט צעדי מנע, שנועדו לשבש את פעילות התאים החשאיים בירושלים. בסתיו 1923 נערכו מספר פשיטות על שלושת 'מוקדי הפעילות החתרנית והבלתי-חוקית' בעיר, שבהם התקיימו מפגשים שכונו 'התכנסות קונספירטיבית בלתי-חוקית' (conspiracy and unlawful assembly).²³ בפשיטות על ביתו של פיש נתפסו כמה מן הבולטים שבמנהיגי המפלגה, ובהם יוסף ברגר-ברזילי ('יצחק' על-פי התייעוד הבריטי), משה וילדר וברנשטיין. כמו כן נתפסו אלפי עלוני תעמולה ומאות ספרים ששימשו להפצת רעיונות המפלגה ברחבי העיר.

הפשיטות שיבשו את יכולת הפעולה של הפעילים הקומוניסטים, עד כי בנובמבר 1923 פסקה פעילותם כמעט כליל. מתוך רצון להטעות את המשטרה הבריטית הוקם בבית-העם מועדון סתר, שהוסווה כמועדון תנועת הנוער של פועלי-ציון שמאל.²⁴ חניכי מועדון זה, שהיו ברובם תימנים או ספרדים מן היישוב הישן, עסקו רוב הזמן בפעולות צופיות ובמשחקי חברה. ואולם, חרף נסיוגות ההסחה, כעבור כמה שבועות איתרו הבריטים את המקום ופתחו בפעילות ענפה במטרה להטריד את החניכים ולמנוע מהם לפעול במסגרת המועדון. בדצמבר 1923 שככה הפעילות הקומוניסטית בעיר, ואנשי הבולשת נפנו למשימות מעקב, מגיעה וסיכול במקומות אחרים ברחבי הארץ.²⁵

21. דוחות דוד תדהר ל-"A Division", 8.10.1923, 30.9.1923, שם, עמ' 155. פיש היה יעד מודיעיני של הבולשת. ראו דוח מיום 11.10.1923 על פעילותו, הרגליו, מראהו ועיסוקו, שם, עמ' 72.

22. דוח דוד תדהר מיום 23.10.1923, שם.

23. דוח מודיעיני מיום 8.10.1923, שם, עמ' 169; דוח מודיעיני מסכם בענייני פ"פ, 9.10.1923, שם, עמ' 151. הציטוט מדוח תדהר, 11.8.1923, שם, עמ' 375.

24. פעילות נגד הפ"פ בירושלים, שם, עמ' 323-330.

25. דוח מודיעיני בנושא פ"פ, 27.10.1923, שם, עמ' 329, ודוח מסכם לפעילות, שם, עמ' 179-182.

אסטרטגיה של הישרדות

מבחינה דוקטרינרית ראו עצמם המפלגה הקומוניסטית וחבריה כאופוזיציה רדיקלית לכל סדר חברתי ופוליטי קיים. תפיסה זו באה לידי ביטוי לא רק ביחסם כלפי ממשלות, אלא גם בהתנהלותם מול החיים הפוליטיים, החברתיים והכלכליים הקיימים. הנחת היסוד של המפלגה היתה כי הרס החברה הקפיטליסטית הקיימת לא יושג אלא באמצעות מאבק אלים. מכאן נבעה ההכרה שיש צורך לארגן את המפלגה כמכשיר מעמדי וכנשק ארגוני בשורות המהפכה.²⁶ ההשתייכות למפלגה חייבה את חבריה ללכידות, למשמעת, לעמידה על המשמר ולמאבק פעיל למען ביצוע משימותיה.

במציאות הארץ-ישראלית חייבו עקרונות אלה את הפק"פ, שהיתה מפלגה קטנה ונרדפת ובה מספר חברים מועט, לאמץ אסטרטגיות פעולה שונות של הישרדות. אחת מהן, שהיתה ידועה כ'שיטת הסוס הטרויאני', התבטאה בחדירה חשאית למפלגות ולארגונים פוליטיים וציבוריים מוכרים כדי לרכוש בהם השפעה ועמדות כוח, להשתלט עליהם מבפנים או להחלישם ולפלגם.²⁷ כך הסתגלו חברי פק"פ למפלגת אחדות-העבודה ולהסתדרות הכללית,²⁸ ולאחר מכן גם להסתדרות הנוער העובד.²⁹ ייתכן שמגמה זו ביטאה גם את הרצון להטעות את אנשי היישוב המאורגן שהופקדו על 'הרשימות השחורות' – רשימות שהוצבו בלשכות העבודה בערים הגדולות ונועדו למנוע תעסוקה מחברי המפלגה הקומוניסטית. דרך נוספת שנעזרו בה עשרות קומוניסטים כדי להתחמק מרשימות אלה היתה להפוך לקבלנים או לבעלי מלאכה עצמאיים. מעמדם זה הביא להרפיית הפיקוח של מודיעין הבולשת על פעילותם הפוליטית.³⁰

אסטרטגיה נוספת של פעילי המפלגה התבססה על מגמה של אי-היחשפות; נטייה זו בלטה בפעילותם הפריפריאלית של הפעילים הקומוניסטים, שהתנהלה על-פי-רוב בתפר הסקטוריאלי שבין הפועלים היהודים לערבים, בעיקר בשווקים ובמפעלי תעשייה ומסחר ופחות במקומות עבודה גדולים.³¹ היבט נוסף של טקטיקת ההישרדות של המפלגה – פועל יוצא של מיעוט החברים בארגון

26. Roger Swearingen, *The World of Communism*, Boston 1962, pp. 36-40; Walter Z. Laqueur, 'The Appeal of Communism in the Middle East', *Middle East Journal*, 9, 1 (1955), p. 17

27. דותן, אדומים, עמ' 283-284, 290-292; הנ"ל, 'ראשיתו של קומוניזם לאומי יהודי בארץ-ישראל', הציונות, ב (תשל"א), עמ' 211-212, 217.

28. דוח מודיעין מסכם בנושא פק"פ, 9.10.1923, את"ה, ת"ב, גליל 19, עמ' 151.

29. דותן, אדומים, עמ' 111-114.

30. ראו לעיל הערה 28.

31. על מגמה זו שבלטה בחיפה ראו: דוד דה-פריס, 'תנועת הפועלים בחיפה 1919-1929: מחקר בהיסטוריה של פועלים עירוניים בארץ-ישראל המנדטורית', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 1991, עמ' 87-110.

בלתי־חוקי ונרדף - היה שימוש בארגונים נלווים או בארגוני עזר ככיסוי לפעילותה. באמצעות ארגונים אלה הוחדרו ססמאות ומסרים, והם גם שימשו מאגר אנושי שממנו שאבה המפלגה הקומוניסטית כוח אדם למילוי משימות ותפקידים.³² במציאות הארץ־ישראלית הפעילה הפק"פ כמה ארגוני עזר כאלה. מקצתם היו סניפים מקומיים של ארגוני עזר בין־לאומיים, שפעלו בחסות הקומוניטרן. כך, למשל, פעלה 'העזרה האדומה' - ארגון סעד שנועד לסייע לאסירים קומוניסטים. באמצעות הארגון הצליחה הפק"פ לקרב אליה קבוצה של מרצים ואינטלקטואלים מן האוניברסיטה העברית, ובראשם יהודה לייב מגנס.³³ ביטוי נוסף לשלוחה לגאלית של הארגון הבלתי־חוקי היתה 'פרקציית הפועלים', שפעלה בשנות העשרים במסגרת ההסתדרות הכללית. לאחר שהורחקה מן ההסתדרות שינתה הסיעה את שמה והפכה לתנועת 'איחוד', שהיתה 'רשת של מועדוני פועלים לדיון בבעיות חברתיות ופוליטיות'. מטרת התנועה היתה לצרף אליה חברים בעלי השקפה רדיקלית, שלא היו מוכנים להצטרף לפק"פ אולם הימצאותם בארגון חזית כמו תנועת 'איחוד' ביטאה את נכונותם להיאבק נגד יעדי תנועת הפועלים הארץ־ישראלית הציונית.³⁴ ארגונים אלה, שפעלו במהלך שנות העשרים, וארגונים אחרים, שהוקמו במהלך שנות השלושים והארבעים,³⁵ שימשו יסוד מסוה, אשר הקשה על הבולשת הבריטית לאתר פעילויות בלתי־חוקיות שחתרו תחת אושיות שלטון המנדט.

טקטיקת מאבק: הפצת הכרוזים

דרך הפעולה המובהקת שנקטה המפלגה הקומוניסטית להעברת מסריה בארץ היתה הפצת כרוזים, אשר ביטאו את מהאתם של אנשי הפק"פ נגד השלטון המנדטורי (למעשה, מראשית דרכה התנגדה המפלגה הקומוניסטית לשלטון המנדטורי, שנחשב בעיניה למעטה המכסה על שלטון אימפריאליסטי רגיל³⁶). בדרך־כלל הופצו הכרוזים בתאריכים היסטוריים, כמו יום המהפכה הבולשביקית (7 בנובמבר), 1 במאי או יום פרסום הצהרת בלפור (2 בנובמבר).

32. Jacob Hen-Tov, *Communism and Zionism in Palestine: The Comintern and the Political Unrest in the 1920s*, Cambridge, MA 1974, pp. 46-47

33. דותן, אדומים, עמ' 129, 223; Hen-Tov, *Communism and Zionism in Palestine*, pp. 56-59; נחמן ליסט, 'צדק הקומוניטרן', קשת, כ (1963), עמ' 165-166; כד (1964), עמ' 87.

34. דותן, אדומים, עמ' 82-88, 96-97, 100-101, 114-120; נחמן ליסט, 'צדק הקומוניטרן', קשת, כ (1963), עמ' 163-164; Hen-Tov, *Communism and Zionism in Palestine*, pp. 54-58.

35. לדיון נרחב בפעילות ארגוני חזית אלה בפרק הזמן הנדון ראו: שפיגל, 'ההתמודדות' (לעיל, הערה 4), עמ' 13-14.

36. 'פורת', 'מהפכנות וטרוריות במדיניות המפלגה הקומוניסטית הפלשתינאית (פק"פ) 1929-1939', המזרח החדש, יח, 4-3 (תשכ"ח), עמ' 255-256 [להלן: פורת, 'מהפכנות']; Ilana Kaufman, *Arab National Communism in the Jewish State*, Gainesville, FL 1997, pp. 24-25

הם כוונו לאוכלוסיות שונות, ועל כן הודפסו במספר שפות: יידיש, ערבית, עברית ואפילו אנגלית.³⁷ מעיון בכרוזים שהופצו אנו למדים כי מקצתם ביקרו בחריפות את התקנות המנהלתיות המנדטוריות, ובעיקר את התקנות שנועדו למנוע מפעילים קומוניסטים להיכנס ארצה או שהורו לגרשם מן הארץ בעקבות פעילותם הפוליטית. כרוזים אחרים דנו בפער החברתי והכלכלי שנתהווה בקרב ערביי הארץ, ובמקומו של האימפריאליזם הבריטי כגורם המעוניין בהנצחתו. מספר כרוזים שהופצו באותה עת הוקיעו את יחס השלטונות – ובעיקר את יחסה של משטרת המנדט – כלפי הפעילים הקומוניסטים. במיוחד גינו הכרוזים את תנאי המעצר של חברי המפלגה ושל אזהדיה, שנעצרו ונאסרו בבתי-כלא ובמתקני כליאה ברחבי הארץ.³⁸

הפצת הכרוזים, שהתנהלה בעיקר במקומות ציבוריים, הביאה את אנשי הבולשת לצאת ולהתחקות אחר מרכזי הדפסתם, כדי למגר את פעולות ההפצה בעודן באֶבן. הפשיטות התדירות שערכו הבריטים על בתי פעילים בערים מרכזיות (יפו, ירושלים וחיפה), ובעיקר החשש מתפיסת חומר תעמולתי שיוביל להפללת הפעילים, הביאו את ראשי המפלגה לנקוט אמצעי התגוננות. כך, למשל, נלקחו חומרי התעמולה מבית הדפוס היישר אל השווקים ואל מרכזי ההתכנסות של הפועלים לשם הפצתם. כאמצעי התגוננות נוסף הוחלט שעד למועד ההפצה יאופסנו חומרי התעמולה בתאי דואר מרכזיים ולא בסליקים, שאותם עלולה היתה הבולשת הבריטית לאתר.³⁹ במקרים אחרים הוטמן חומר התעמולה במקומות מסתור בגנים, בפתחי בתים או בקרבת מקומות עבודה, ומשם הופץ לקהל היעד.⁴⁰

פרי האכיפה: מצוד, מעצרים, מאסרים

נושא מעצרים ומאסרם של הקומוניסטים במתקני כליאה ברחבי הארץ וגירושם ממנה זכה לתיאור נרחב בפרסומי הפק"פ. הפרסום לא קידם מטרות ברמה התעמולתית, אלא היה קודם כול ביטוי של הזדהות כנה עם צרתם של אחים לרעיון. התיאורים חשפו בהרחבה חיי קושי וסבל – מן הקשים שידעו אסירי שלטונות המנדט. האסירים הקומוניסטים, רובם

37. מפקוד משטרת ירושלים למוכיר הראשי, 7.11.1923, את"ה, ת"ב, גליל 19, ללא ציון עמוד. אין זה מפליא כלל ועיקר שכרוזים הודפסו גם באנגלית – מתוך רצון לעורר תסיסה בקרב חיילים ואנשי המנהל הבריטי בארץ-ישראל.

38. נוסח הכרוזים מופיע בדוח מפקד המחוז הצפוני למפק"ל המשטרה (בפועל), 20.7.1924, את"ה, ת"ב, גליל 19, עמ' 53-54.

39. דו"ח מודיעין, 8.10.1923, שם, עמ' 169; דוח דוד תדהר, 30.9.1923 (לעיל הערה 21); תיאור מעקב אחר חשודים בהפצת חומר תעמולתי בחיפה התחתית, דוח מפקד ה-CID בצפון למפקח הכללי בירושלים, 20.7.1924, את"ה, ת"ב, גליל 19, עמ' 53-54.

40. שם.

יהודים, עבדו כפועלי כפייה ברחבי הארץ 12 שעות ביום. מזונם היה דל, ותנאי הסניטציה שבהם הוחזקו היו מחפירים. הם לנו תחת כיפת השמים, חשופים לשמש הקופחת ביום ולצינת הלילה, תדירות חסרי ישע וחשופים לפגיעתם של חיות טרף ושל זוחלים למיניהם. קשיים מעין אלה נזכרו בפרסומי המפלגה:

אחרי בואנו למקום העבודה (ליד חיפה) מכריחים אותנו לעמוד על ברכינו, מונים אותנו ומחלקים אותנו לקבוצות. כל קבוצה של שבעה אנשים צריכה למלא קרון אבנים. תכף לאחר החלוקה מתחילה ריצה פראית [...] כל מי שאינו מספיק לטעון את הקרון מקבל חצי פיתה פחות לארוחת הערב וכל השבוע הוא מוכרח לנקות את בתי-הכיסא במחנה [...] קורה לפעמים שאחד האסירים הרעבים מתחיל לאסוף בגנבה ולאכול את גרעיני האבטיח. רע ומר היה לנתפס. על המקום היו מסדרים את משפטו. עונשו הוא מסורתי: שלושים עד ארבעים מלקות על רגליו של האסיר הרעב.⁴¹

כפי שהובלט עד כה,⁴² למעט תגובתם לאחר פרעות 1921 נמנעו הבריטים במהלך שנות העשרים מגירוש סיטונאי של חברי פק"פ מן הארץ. אפשר שההימנעות מביצוע מדיניות זו נבעה מחשש לפגיעה ביוקרת השלטון הבריטי, שבכך היה פועל בניגוד למנדט שהופקד בידי מטעם חבר הלאומים. אולם היו בממשל גם בעלי תפקידים שגרסו כי ההחלטה הושפעה לא במעט משיקולים כלכליים, ובעיקר מהיעדר משאבים ממשלתיים למימון 'גירושם' של אלה שחסרו את האמצעים למימון עזיבת הארץ.⁴³

חששם של הבריטים ממעורבות קומוניסטית בין-לאומית ומהחדרת שלוחי הקומוניזם ארצה היה לו על מה לסמוך; רבים ממנהיגי הפק"פ הגיעו ארצה כמגויסיו של הקומינטרן ברוסיה, ופעלו במהלך שנות העשרים בשירותו של הארגון הקומוניסטי הבין-לאומי.⁴⁴ הבריטים העריכו כי מוקד פעילות ההסתה וההתססה של תועמלני הפק"פ מצוי בריכוזי עובדים. כיעד מרכזי למעקב הבולשת שימשו פעילי המפלגה שעבדו במסגרת איגוד בוני הכבישים ועובדי המחצבות (מסגרת תעסוקתית מיסודם של פועלי העלייה השלישית, שבלט בה גרעין דומיננטי של חברי גדוד העבודה על שם יוסף טרומפלדור). יעד נוסף למעקב היה

41. אסתר שטארק (עורכת), שופטים, משפטים ושפטים, ירושלים, 1927, עמ' 8-20.

42. ראו לעיל הערה 10.

43. מלשכת מפכ"ל המשטרה, דוח בנושא פק"פ, 31.1.1924, את"ה, ת"ב, גליל 19, עמ' 375-377. בין השיקולים הכלכליים היה השיקול של היעדר המשאבים למימון כרטיסי הפלגה לפעילי התנועה שנחשבו דלפונים ושאינו ביכולתם לרכושם.

44. שפיגל ('ההתמודדות', עמ' 18) מדגיש שמייסודה הונהגה הפק"פ בידי שלוחי הקומינטרן, שפעלו בארץ כמחתרת חסויה ביותר. סוגיה זו, שאינה מענייננו, נדונה בין השאר בתוך: דותן, אדומים, עמ' 156-157, Kaufman, *Arab National Communism in the Jewish State*, pp. 23-24; Hen-Tov, 195-194; *Communism and Zionism in Palestine*, pp. 32-37. תיאור נרחב, אך ייתכן שגם מגמתי, של מהלכי התנועה מופיע בתוך: איסר הראל, ריגול סובייטי: קומוניזם בארץ-ישראל, תל-אביב, 1988, עמ' 231-209.

פועלי הרכבת – ענף שהקומוניסטים גילו בו עניין רב מראשית שנות העשרים.⁴⁵ נוסף על אלה עקבה הבולשת אחר כמה פעילים מקרב עובדי המשרדים הממשלתיים (כמו משרד הטלגרף ומשרד הבינוי), שנחשבו למסיתים. אלה היו נתונים במעקב בשל החשש שיחבלו במתקנים ממשלתיים או יגנבו ציוד וחומרים מסווגים לצורכי המפלגה.⁴⁶

המאבק למען ענישה מנהלית

באמצע שנות העשרים הסתבר כי אחד מאמצעי האכיפה הבולטים שמפעילה הבולשת נגד פעילי הפק"פ הוא התנגדות למתן אזרחות ארץ-ישראלית לאותם חברים שנתפסו ככאלה הפוגעים בסדר הציבורי (עם אלה נמנו בעיקר פעילים שנחשדו בהתססת האוכלוסייה המקומית, בייחוד במגזר הערבי).⁴⁷ בדוחות הבולשת בולטת תכתובת מרובה בין פקידות מחלקת העלייה לבין קציני משטרה בכירים וזוטרים. קציני משטרה אלה גרסו כי הקומוניסטים הגיעו ארצה (רבים מהם בשמות בדויים) על מנת לנהל מאבק נגד בריטניה ונגד התנועה הציונית, וכי על כן יש להקשות עליהם בהשגת אזרחות עוד בטרם ייערכו חקירה ואימות מדוקדקים בנוגע לעברם ולפעילותם.⁴⁸

נסיונותיהם האינטנסיביים של אנשי הבולשת לגרש פעילים על בסיס האשמתם בהשתייכות לתאים קומוניסטיים קודם לעלייתם נתקלו תדירות בהתנגדותה של פקידות מחלקת העלייה, שגרסה כי מהלך זה עומד בניגוד לתקנות העלייה של ממשלת המנדט.⁴⁹ עם זאת, נעתרו שלטונות העלייה להעניק לאותם חשודים מעמד של תושב ארצי בלבד, וזאת בלא להרפות מן המעקב אחר פעילותם בארץ. אמצעי אכיפה נוסף שהושם על הפעילים הקומוניסטים היה החתמתם על כתב ערבות בסך אלף ליש"ט, שקבע כי אם יעסקו בפעילות בלתי-חוקית במהלך שנה מיום הגעתם ארצה יגורשו מן הארץ, וסכום הכסף הנקוב בו יחולט לטובת ממשלת המנדט.⁵⁰

45. ראו: התנועה הקומוניסטית בפלשתינה, ורשה 1930, עמ' 35 (תרגום מידיש). על פעילות מפלגות הפועלים והקומוניסטים בקרב ענף אנושי חשוב זה ראו: זכריה לוקמן, "פתחנו את מוחות הערבים": השיח הציוני סוציאליסטי ופועלי הרכבת בארץ-ישראל 1919-1929, בתוך: אילן פפה (עורך), ערבים ויהודים בתקופת המנדט, גבעת חביבה 1995, עמ' 103-124.

46. דוחות פיקוד המשטרה בירושלים למחוזות, 31.1.1924, את"ה, ת"ב, גליל 19, עמ' 375-376; דוחות ממפקח ירושלים (העיר החדשה) למפקדת המחוז, 11.8.1923, שם.

47. פעילות נגד פק"פ, דצמבר 1923, שם, עמ' 323-330.

48. ראו פרשת אזרחותו של דב שנגל, שם, עמ' 323.

49. סיכום על הפעילות החתרנית של פק"פ (1920-1924), דצמבר 1924, שם, עמ' 133.

50. מכתב מחלקת העלייה, 9.12.1923, שם, עמ' 43-44.

יעד המעקב: קמפבל

סכנת החתרנות הקומוניסטית, שהתפתחה במהלך שנות העשרים, התחזקה בתקופת מאורעות 1929. בעקבות המאורעות ניהלה הפק"פ מערכת תעמולה מקיפה למען חידוש המאבק המהפכני של ערביי הארץ ופגיעה במפעל ההתיישבות היהודי. מבחינת יעדיה הגדירה המפלגה הקומוניסטית את תפקידה כזירוז התהליך המהפכני ועידוד המרד המזוין של הפלאחים המנושלים.⁵¹

אחד היעדים המרכזיים למעקב המשטרתי באותה עת היה יעקב הרצנשטיין (שהבריטים כינוהו בשמות אחדים ובהם קמפבל), איש חיפה, ציר מטעם המפלגה לאספת הנבחרים השנייה של 'כנסת ישראל'. הרצנשטיין ואחיו, שמריהו, העסיקו את המשטרה הבריטית חודשים רבים לפני מאורעות 1929, בעיקר בשל החשד שהפיצו תעמולה קומוניסטית בקרב השבטים הבדווים בעבר-הירדן.⁵² יעקב הרצנשטיין הורחק מהפק"פ בעוון 'סטייה מקו המפלגה' (הוא המרה את הנחיות הנהגתה), אולם קשריו הענפים עם פלאחים ובדווים הפכוהו גם בהיותו מחוץ לחברות הרשמית במפלגה ליעד מודיעיני בולט מבחינת המשטרה הבריטית.⁵³ במרס 1932 קיבלה המשטרה הוראות להתחקות אחר האחים הרצנשטיין, שהואשמו בקידום הכנתם של הכפריים והבדווים בצפון הארץ למרד מזוין נגד הממשלה הבריטית ונגד הציונות.⁵⁴ בין השאר התחזק החשד כי הנשק שהברית הרצנשטיין מעבר-הירדן שימש את חברות הטרוריסטים של עז א-דין אל-קסאם במעשי הרצח בעמק יזרעאל.⁵⁵ המהפכה היתה אמורה לפרוץ בוואדי חווארית' (עמק חפר). בהקשר הזה היו שהדגישו כי סירובם של הבדווים לפנות את אדמות הוואדי הושפע לא מעט מן הפעילות התעמולתית של הפק"פ ומן הסיוע החומרי שהגישה להם. ביטויה של הסיטואציה המהפכנית כאמצעי הנכון לשינוי המציאות בארץ היה, בלשון המפלגה, 'שאלת המרד המזוין נגד השלטון האימפריאליסטי, נגד חומסי הקרקעות הציוניים והמנצלים הפאודלים'.⁵⁶

51. פורת, 'מהפכנות' (לעיל הערה 36), עמ' 262-260; Hen-Tov, *Communism and Zionism in* ; pp. 143-144; *Palestine*, pp. 143-144; ישראל, מפ"ס-פ.ק.פ.-מק"י, עמ' 178.
52. מכתב סונדרס (מפקד המשטרה בארץ-ישראל) למוכיר הראשי, 2.8.1929, PRO, FO 816/103.
53. על פעילותו בשנות העשרים בשורות הפק"פ ראו: דותן, אדומים, עמ' 104. על-פי דותן (שם, עמ' 537) הקים הרצנשטיין ב-1926 תא קומוניסטי ראשון בעיר כרך (קיר-מואב) שבעבר-הירדן.
54. רישומים מן התאריכים 1932.3.25, 23, 18, 17, 18, 21.4.1932, את"ה, תיקי ש"י, א', 8/30.
55. 'פעילות קומוניסטית במגזר הערבי', דוח 13.5.1932, את"ה, תיקי ש"י. על פעילותם של קסאם וכנופייתו במרחבי העמק ראו: יעקב מרקוביץקי, 'מול שדות בוערים - הבטחון בעמק יזרעאל 1929-1939', עידן, 17 (1993), עמ' 117-119.
56. כרוז הפק"פ (בערבית), 'אל המוני הפלחים העשוקים - חיים או מוות', פברואר 1930, אצ"מ S25/7529. לדיון נרחב בפרשת ואדי חווארית' ראו: Kenneth W. Stein, *The Land Question in Palestine*; 1917-1939, Chapel Hill, NC 1985, pp. 76-77. ישראל, מפ"ס-פ.ק.פ.-מק"י, עמ' 97-100.

בחודשי קיץ 1932 ביקר הרצנשטיין פעמים אחדות בעבר־הירדן, כשהוא משתמש בשמות בדויים שונים. משטרות ירושלים ועמאן וכן גם מחלקת המודיעין של הלגיון הערבי, שעקבו אחר פעולותיו, הגיעו למסקנה כי נוסף על החתרנות הפוליטית עוסק האיש גם בריגול ובהברחת נשק.⁵⁷ המעקב שהתנהל אחר הרצנשטיין ביטא את המגמה לראות בפעילי המפלגה גורם עוין בעל כוונות זדוניות רבות. אכן, היו שטענו כי הכתובים שעסקו בפק"פ ייחסו לחבריה זדוניות רבה מכפי שהיתה בהם באמת, ולעתים נראה כי המעקב אחריהם היה פרי קנאה, תחרות על מקומות עבודה או השבונות אישיים אחרים.⁵⁸

רדיפות 1932

במהלך שנת 1932 חל שינוי משמעותי ביחסם של משטרת המנדט ושל בתי־המשפט כלפי הפק"פ. השלטונות החליטו לטשטש את ההבחנה בין חברות במפלגה לבין פעילות בה, כדי להקל את תהליך הבאתם לדין של 'הפרקציונרים'. במסגרת המגמה לשבור את רוחם של חברי הפרקציה פעלו חוקרי הבולשת באלימות נגד העצורים, במטרה לשבור את רוחם ולגרום להם להודות בפעילות אסורה ובחברות בארגון לא־לגיטימי.⁵⁹ אמצעים נוספים ששימשו נגד הקומוניסטים העצורים היו שלילת ייעוץ משפטי ומניעתם של טיפול רפואי, של ביקורים סדירים ושל מזון. העצורים המושפלים נכלאו בתאים הצמודים לתאיהם של עבריינים פלייליים, דבר שהקשה את חייהם במאסר.

מסע הרדיפות של השלטונות הבריטיים נגד הפק"פ הוצג ברטוריקה המפלגתית כשיתוף־פעולה בין היישוב לממשל הבריטי, תוך כדי הבלטת המכנה המשותף ביניהם: 'היישוב היהודי, כמעט ללא יוצא מן הכלל, מאוחד עם הממשלה האימפריאליסטית במלחמה נגדנו'.⁶⁰ אמנם איש לא הוכיח כי היישוב המאורגן אכן שיתף פעולה עם הממשל הבריטי בניסיון להדביר את הפק"פ ולרדוף את פעיליה. ואולם, העובדה שמסעות הרדיפה של היישוב (הלשנות, פיטורים ממקומות עבודה, מניעת טיפול רפואי, פיקוח חברתי חמור) התנהלו במקביל לרדיפות שערכו השלטונות (מעצרים, פיזור הפגנות בצורה אלימה, מעקב גלוי וסמוי אחר פעילים מרכזיים) – עובדה זו יש בה כדי להעיד על תיאום ועל שיתוף־פעולה שהתקיימו בין השניים, ואולי אף על סיוע שהעניקו הסוכנות ופעילי 'ההגנה' לשלטונות הבריטיים במטרה לפגוע בפק"פ.

57. דוח על פעילות יעקב קמפבל (הוא הרצנשטיין) ראו במכתב מפקד הלגיון למפקד משטרת א", 16.6.1932, PRO, FO 816/103.

58. יואב גלבר, שורשי החבלות: המודיעין ביישוב 1918-1947, א, תל־אביב 1992, עמ' 107.

59. דיון במוכרות פק"פ, תעודה מס' 1, קיץ 1932, אצ"מ A106/7. החומר נתפס מאוחר יותר בידי הבולשת ונמסר לש"י של 'ההגנה' ומשם לסוכנות היהודית.

60. שם.

לא מן הנמנע שהמאבק המתמשך של המשטרה בפק"פ נבע בחלקו מפעילות האקספרופריאציה של כספי מוסדות ציוניים, שעסקו בה אחדים מחברי המפלגה ב-1932. מפורסם היה האירוע שבו הותקף כלי-רכב שאמור היה להוביל את כספי מפעל המלט 'נשר' שבקרבת חיפה. כסף לא נמצא ברכב, אולם שני נוסעיו היהודים נפצעו. נהג רכב התוקפים אותך ונתפס, ובחקירתו הפליל את אנשי הפק"פ, שעזבו את הארץ, בהאשימו אותם בביצוע הפעולה.⁶¹ אירוע זה ואירועים אחרים שהתרחשו באותה עת, ובהם הוחרמו כספים נוספים, הביאו להקצת הפק"פ ביישוב ולהבלטתה כמפלגה טרוריסטית שמטרתה לשבש את הסדר הציבורי.

בתגובה לפעילות זו ערכו הבריטים מעצרים נרחבים בקרב חברי הפק"פ. מעצרים אלה התנהלו בעקבות הצלחתם של אנשי הבולשת ושל ארגון 'ההגנה' – כל גוף בנפרד – להחדיר לשורות המפלגה סוכנים, שמקצתם התמידו בעבודתם שנים רבות.⁶² לפעילות הסיכול הזאת היתה השפעה לא מעטה על המעצרים הנרחבים שנערכו פעמים אחדות במהלך 1932. בגל זה נעצרו כ-500 פעילים ואוהדים, ויותר מ-300 מהם גורשו מן הארץ.⁶³ המעצרים הנרחבים דלדלו את הקאדר האנושי של המפלגה ופגעו קשות בתפקודה – מצוקה שנחשפה במקור דלהלן: 'אבד כמעט כל הקאדר שלנו. בסניפי המפלגה אין למצוא כמעט חברים מנוסים שיש ביכולתם לנהל את הפעולה [...]'.⁶⁴

מכת המחץ של הבולשת, 1933

גל העלייה מגרמניה, שהגיע ארצה בעקבות עליית הנאצים לשלטון בראשית 1933, הביא להתגברות המחאה הפוליטית של התנועה הלאומית הפלסטינית נגד היישוב היהודי ושלטון המנדט. תפקיד חשוב בהסתה תפסה תעמולת הפק"פ – תעמולה שיזמו שליחי הקומינטרן, שנטמעו בקרב העולים או שהגיעו ארצה כתיירים. האזורים המרכזיים שפעלו בהם היו מחנות עבודה בעבר-הירדן, מחנות הפועלים שעסקו בהנחת צינור הנפט מעיראק לחיפה, מפעלי תעשייה ונמל חיפה.⁶⁵

61. דוח ש"י 2.10.1932, את"ה 30/8 א'. עורך-הדין, ששכרה המפלגה בכסף רב, היה העסקן האזרחי, איש חיפה, נחום חת. הנהג נידון לתשעה חודשי מאסר, ואחר-כך גורש מן הארץ.

62. לדיון נרחב בסוגיות אלה ראו: גלבר, שורשי החבלת, עמ' 115-126. כמו כן ראו מאמרו של יאיר שפיגל 'סוכנים של 'המחלקה לחקירות פליליות' (CID) במפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית' בכרך הנוכחי.

63. לתיאור נרחב של המעצרים ראו: דבר, 2.2.1932, 4.5.1932; דואר היום, 26.7.1932; קובץ פרסומי פק"פ, תל-אביב 1950, עמ' 102-105. דוחות מפורטים על המעצרים בתל-אביב ובירושלים ראו באה"ע 425/IV/13.

64. מכתב מזכירות פק"פ למחלקת המזרח של הקומינטרן, אביב 1932, חומר מזכירות פק"פ, אצ"מ A106/7.

65. יומן הידיעות של 'ההגנה' בחיפה, 12.2.1936, את"ה, א' 8/35; על הפעילות בעבר-הירדן – דוח מפקד המשטרה למוזכיר הראשי, 20.3.1933; דוח מפקדת CID למוזכיר הראשי, 5.4.1933, PRO, FO 816/103.

ההפגנות ההמוניות ברחבי הארץ, ששיאן היה מאורעות אוקטובר 1933, ביטאו לדעת בכירי הפק"פ את הצלחת הפרוגנוזה המהפכנית של המפלגה. מאורעות אלה היו בבחינת נצחון הקו המהפכני, שהתבטא בהתקוממות המעמד המנוצל הן ברמה הפוליטית והן ברמה הכלכלית. המפלגה הדגישה לא אחת כי רוב המפגינים היו פלאחים ופועלים, שאורגנו בשיתוף-פעולה עם הפלג השמאלני של מפלגת האיסיקלאל – מפלגתו של עוני עבד אל-האדי.⁶⁶

תגובת השלטונות הבריטיים היתה נוקבת. השלטונות החליטו על מדיניות גירוש מן הארץ של מאות חברי הפק"פ, שבהם ראו גורם הפוגע בסדר הציבורי. ייתכן שהמסע האנטי-קומוניסטי לובה ביוזמתם של חוגים פוליטיים ביישוב, שהפריזו בתיאור כוחה של המפלגה והאדירוהו על מנת להדגיש את הסכנה שבפעילותה. גישה זו תובלה בהתבטאויות חריפות, שהיו תוצר של שנאת רוב כלפי מיעוט פוליטי אנטגוניסטי העוין את מטרות התנועה הציונית. בשל כך כונו הקומוניסטים 'מומרים להכעיס, סדיסטים המוצאים פורקן בשנאת הוולת, ובעיקר לתנועה הציונית ומפעלה בארץ'.⁶⁷

המסע האנטי-קומוניסטי הזה היה קשור גם בהתחזקותה של הבולשת באותם חודשים. ביולי 1932 מונה לבולשת מפקד חדש, הארי רייס (Harry Rice),⁶⁸ שנחשב למפקד ה-CID המקצועי הראשון בארץ.⁶⁹ בתקופתו עברה הבולשת ארגון-מחדש, שבמסגרתו הגדיר רייס מחדש את מטרות המחלקה ומשימותיה, תגבר את המטה בקצינים ובמפקדים שאינם קצינים והקים שלוחות ברמת המחוז (בפיקוד קצינים) והנפה (בפיקוד סמלים).⁷⁰ הללו, מגובים במפקדם הסמכותי, נפנו למאבק בקומוניסטים, שבהם ראו את אחד הגורמים העיקריים לערעור הסדר הציבורי בארץ.

ההסלמה בפעילות התנועה הלאומית הפלסטינית, שבאה לידי ביטוי במאורעות 1933, הפנתה את תשומת לבו של רייס לגורם חתרני זה, ובכך פחתה תשומת הלב שהופנתה למפלגה והוקל קמעה המאבק המתמשך שניהלו אנשי הבולשת נגד הקומוניסטים. ככלות הכול, במציאות של ראשית 1934 לא היו 'האחים האדומים' אויבי הציבור הבלעדיים של השלטון המנדטורי בארץ-ישראל.

66. איבערן יעצטיקען פאליטישן (חוברת ביידיש), הוועד המרכזי של פק"פ, [ללא מקום הוצאה] 1933; קובץ פרסומי פק"פ, תל-אביב 1950, עמ' 118. פורת ('מהפכנות', עמ' 262-263) מערער על הטענה כי המאורעות נשאו אופי אגררי. בדיוננו כאן אין מקום לעיסוק באספקט זה. לתיאור נרחב של מעורבות פק"פ במאורעות ראו: ישראלי, מפ"ס-פ.ק.פ.-מק"י, עמ' 97-104.

67. מ' שרת לפרופ' זליג ברודצקי 'על גידול הקומוניסטים', 10.5.1933, אצ"מ S25/7529. לדיון בהתנגדות חברי פק"פ לעלייה לארץ-ישראל בראשית שנות השלושים ראו: ישראלי, מפ"ס-פ.ק.פ.-מק"י, עמ' 105-111.

68. רייס, איש משטרה מנוסה ומקצועי, שירת מאז 1906 בדרום-אפריקה ובקניה, והוא ארצה ביוזמת רג"ב ספיסר, שנמתנה ב-1932 למפכ"ל. על רייס ראו: Caspi, 'Policing the Holyland 1918-1957', pp. 164-170; Horne, *A Job Well Done*, pp. 94-95; גלבר, שורשי החבצלת, עמ' 112, 115.

69. על-פי Caspi, 'Policing the Holyland 1918-1957', p. 94.

70. ibid., pp. 94-95; שפיגל, 'ההתמודדות' (לעיל הערה 4), עמ' 6.